

Patrně nebudu v úvodu dalšího letošního editoriału osamocený v názoru, že člověk nikdy nechce být s prací příliš pozadu, nechce zaostávat, zkrátka chce držet krok s dobou. Nebo jinak řečeno a podpořeno patřičně elegantním francouzským idiomem – *být à jour*. Objektivně vzato, v našem časopise nelze nikdy docílit naprosté aktuálnosti neboli časovosti, popřípadě dokonce obsahové naléhavosti, a to mimo jiné proto, že *Historická sociologie* vychází jednou za půl roku. Za takovou dobu mohou události výrazně pokročit, gradovat či přímo explodovat. Ovšem na druhou stranu lze díky této periodicitě získat od bouřlivého dění potřebný odstup, zkrátka počkat, až „pěna dní“ poněkud opadne.

Ostatně ani samotná historická sociologie není zcela prezentní vědní oblastí, takže počítá nejen s přesahy do minulosti, nýbrž i s žádoucími vývojovými trendy do budoucna. Na tomto místě se ale raději nebudu pouštět do náročné problematiky historického času a jeho dekompozice na několik „temporalit“ a rytmů. Navíc stále platí paradoxní fakt, že něco může být stále v módě, zatímco jiné zůstává už od počátku beznadějně archaické, ba zaostalé.

Aktualizovat znamená učinit aktuálním v čase, ve filosofickém smyslu tedy běží o přechod z možného bytí do bytí aktuálního. Přistupme proto na pojetí sociální reality jako modálního systému, jenž sám o sobě sestává z množství světů, z nichž některé jsou skutečné (aktuální) a jiné možné (alternativní). V tomto rámci existují různé stupně možností (přístupnosti) ke světu, který považujeme za aktuálně platný. Potom tedy „možný“ v podstatě znamená: co může existovat, co může být vykonáno, v neposlední řadě co je proveditelné a realizovatelné v aktuálním světě. (Pregnantní analýzu těchto problémů přináší například sborník *Možné světy v humanitních vědách, v umění a přírodních vědách*, editovaný Struve Allénem [Praha: Academia, 2012].)

Teorie možných světů, přesněji řečeno modální logika, má svá filosofická východiska a aplikuje se především při zkoumání literatury. Jedná se o pojmovou metaforu, ale zároveň lze o možných světech uvažovat jako o modelových prostorech. Zde přicházejí na řadu principy související s lidskou kreativitou: především alternativnost a proveditelnost, jež také tvoří součást komplexních technických projektů. K tomuto problému se někdy ještě vrátíme, a to včetně odkazu na filosofa vědy a sémantika Ladislava Tondla, zatím jen dodáme, že tento pojem rozhodně přivádí vědecké myšlení k účelné interdisciplinaritě.

Jak jsme již naznačili, právě teorie možných světů neplatí pouze na poli umělecké literární aktivity, je užitečná i pro aktivity technické či technologické. Přímou se nabízí v tomto kontextu poukázat na velký technický projekt kanálu Dunaj–Odra–Labe (dále jen D–O–L). Tento předpokládaný megaprojekt by nepochybně přinesl značný zásah do zcela určitého prostoru, do řady konkrétních míst české krajiny. Primárně se v případě D–O–Lu vynořují

otázky spojené s onou výše zmíněnou „proveditelností“, respektive „aktualizací“. Opomenout nelze ani specifickou diskurzivitu a stejně svůdnou narativitu, tedy jasně předvídatelný příběh o velikosti, hrdinství a odvaze pustit se do tak náročného díla. Svým způsobem bychom pak ihned byli spojeni s několika moři, viděli bychom zase proplouvat lodě naší vnitrozemskou krajinou.

Kanál D–O–L by vlastně vytvořil celý nový svět, lépe řečeno zmíněný možný svět. Krajina by se radikálně změnila a byly by nastoleny nové možnosti aktivity, došlo by též na utváření nového ekosystému. Nevím, jak moc obstojí názor, že D–O–L se do českomoravsko-slezské krajiny vůbec nehodí, a to hlavně proto, že je méně vodnatá a navíc hodně „hrbolatá“. Bezprostředně tudíž hrozí, že by někde kanál vedl nad úroveň terénu, což představuje bezpečnostní riziko zaplavení krajiny v případě nečekaného narušení břehů, takže povodeň může nastat i bez přívalu dešťových srážek. Laicky řečeno: vody nemůže být příliš mnoho, aby nestoupla hladina Vltavy i celého jejího povodí. Již dnes se přitom zápasí s nízkými průtoky vody v Ústí nad Labem. Jinými slovy – na mnoha místech se možná stavba správně „nezařízne“ do terénu.

Pro pořádek připomínám, že na Západě se kanály budovaly na počátku průmyslové revoluce a ještě před vznikem železnic, dosti často v bažinatém, „pórovitém“ terénu. Zároveň šlo při podobných projektech také o příležitostné napravování toku řek a meliorační práce. (Viz například znamenitou práci Davida Blackbourny *Podmaňování přírody. Voda, krajina a vývoj moderního Německa* [Praha: BB/art, 2009].) Každopádně by zamýšlený průplav D–O–L znamenal dramatickou změnu v daném fyzickém prostředí, vzniklo by tak další podivné „ne-místo“ v naší krajině. Nedá se nadto, tuším, ani říci, že by idea takto rozsáhlého technického díla sjednotila národ k mohutnému výkonu, ačkoliv v Nizozemsku je tento druh motivace stále aktuální. Přinejmenším by český plavební kanál určitě nedosáhl významu Suezského nebo Panamského průplavu. Tyto projekty totiž podstatně zkrátily obchodní a vojenské cesty, spojily oceány, což pro lodní plavbu námořní mělo a stále má opravdu velkou, nadčasovou hodnotu.

K dosud zmíněnému přistupují rovněž významná ekonomická hlediska. Ukazuje se totiž, že při podobných příležitostech obvykle dochází k podcenění nákladů, přecenění příjmů, podhodnocení dopadů na životní prostředí a nadhodnocení hospodářského rozvoje nebo jiného pozitivního efektu. Významné infrastrukturní projekty nejednou v minulosti překročily skutečné náklady o desítky, ba dokonce stovky procent, a navíc míra návratnosti vynaložených investic je obvykle spíše záporná. Jeden příklad mezi mnohými dnes reprezentuje tunel pod průlivem La Manche.

Ani Evropská unie se patrně do spolufinancování tohoto monumentálního projektu příliš nepohrne, mimo jiné z toho důvodu, že si možná někdo v bruselské centrále vzpomene na díla významného geografa a sociologa Benta Flyvbjerga, popřípadě jeho spolupracovníků a následovníků. Tento dánský badatel oplývá pozoruhodným smyslem pro případové studie a kvalitativní výzkumy, přičemž se především věnuje právě hodnocení infrastrukturních megaprojektů a rizik s nimi spojených. Obecně se cituje jeho zásadní práce *Megaprojects and Risk: An Anatomy of Ambition* [Cambridge: Cambridge University Press, 2003]. Jak již bylo naznačeno, v případě megaprojektů se jedná zejména o podhodnocování nákladů a nadhodnocování přínosů. Na všech stupních přípravy a realizace se podceňují možná rizika a nenadálé překážky (kupříkladu ve smyslu „černých labutí“ podle Nassima Taleba).

Zdá se, že kanál D–O–L by se mohl stát součástí našich snů o snadném přístupu k moři. Vždyť jsme přece typický středozezemský stát! Bývalé socialistické Československo alespoň disponovalo flotilou zaoceánských nákladních lodí, námořním loďstvem jsme se proto mohli chlubit alespoň tímto způsobem. Do hry se ale dostává též omamný pocit propojenosti a jakási pochybná potřeba „narovnanosti“ – ne přirozeně se vinoucí řeka, nýbrž kanál. Tolik tedy k jedné z aktualit, která ovšem potenciálně zasahuje daleko do budoucna. Při domýšlení „co by kdyby“ nás mimoděk napadá, že by nakonec z toho všeho mohlo zbyť další prazvláštní torzo, něco kuriózního pro podívanou. V rámci takového pořádku věcí rozhodně najde své místo alternativní historie a navazující úvahy o možných světech. Myslím, že uvedený kanál skutečně náleží právě do tohoto rodu, do jedné z mnoha rodin možných světů...

Přístupme k druhé, ve větší míře přehledové části úvodního textu. Všude kolem nás aktuálně zaznívá a nadále bude znít připomínka Velké války 1914–1918. Patrně se bude stále častěji vzpomínat na celou dobu průběhu této obrovské civilizační katastrofy, nejen na její počátek 28. července 1914, kdy Rakousko-Uhersko vyhlásilo válku Srbsku. Každý rok se bezpochyby připomene konkrétní událost v určité zemi, takže se vzpomínky neodbydou jednorázově.

O příčinách, průběhu a důsledcích Velké války existuje nepřehledná řada odborné literatury. Je tedy obtížné vyzvednout publikaci, která by zachytila tento konflikt komplexně, aniž by preferovala národní pohled. Objevují se nové důrazy, a to nejen ty ekonomické. Tento vojenský konflikt do té doby nevídaných rozměrů byl mimo jiné doprovázen další industrializací a zdokonalováním zbraní, nasazením žen a dětí do výroby, hromadnými odvody branců, vznikem přibližně stejně silných mocenských bloků apod. Stále častěji se ovšem dnes také v historickém bádání klade důraz na osobní prožitek, intimitu válečných let. Ostatně metoda *oral history* vstoupila do vědeckého arsenálu relativně nedávno, zmíněným emocionálním záležitostí se tak dlouho nedostávalo pozornosti.

Snad nebude příliš přehnaně znít ani tvrzení, že určitá kvóta více či méně manifestních militantních nálad v tehdejších evropských mocnostech existovala dávno před vypuknutím konfliktu. Nasvědčuje tomu i to, že pouhý měsíc po sarajevském atentátu vstoupily klíčové vojenské pakty do války. Nevím, zda příliš nezjednodušuji, ale zdá se mi, že v tom hrál svou roli také čas: stihnout hlavní tažení do zimy, respektive co možná brzy vítězně ukončit tuto anabázi.

Jak známo, nestalo se tak, válka se o dost protáhla a poznamenala individuální osudy podstatné části mužské populace, včetně celých rodin. Tak se například řemeslník z východních Čech roku 1914 nechtěně dostal do víru Velké války na ruské frontě, konkrétně kdesi v Haliči. Dlouho si však „nezabojoval“, na podzim prvního roku války byl zraněn a dostal se do zajetí. Mezinárodní Červený kříž jej mezitím evidoval jako nevěstného, on se však na počátku roku 1915 zařadil mezi válečné zajatce, kteří se v tomto roce dostali až do vzdáleného tábora v tehdejší ruské centrální Asii, přesněji do Ferganské nížiny. Zde se na pár let „zasekl“ a v tehdejší Skobelevu (dnešní Ferganě) jako sedmatřicetiletý 3. února 1919 zemřel na tyfus. Na konci války byla totiž železnice v této oblasti rozbitá, mosty zničeny, pěší chůze v extrémních podmínkách byla nemožná. Na tohoto konkrétního účastníka Velké války upozorňuji také proto, že o určitých událostech a místech se dochovala přemíra pramenů a údajů písemných i vizuálních, avšak jiné zůstávají a patrně navždy zůstanou zahaleny tajemstvím. Někdy opravdu zbývá jen matná vzpomínka...

Každopádně první světová válka měla po všech stránkách devastující účinky, počet obětí se odhaduje mezi 15 až 20 miliony lidí. Masově byly rovněž nasazeny nové nebo inovované zbraňové systémy: tanky, letadla, těžké dělostřelectvo, kulomety, bojové plyny a další. Ke všem číslům ovšem musíme ještě přidat 20–40 milionů obětí pandemie španělské chřipky, která zasáhla Evropu v závěru války a pustošila ji ještě následující rok po jejím skončení.

Každý zájemce o sociologii a historii Velké války si určitě sestaví svůj vlastní seznam povinné literatury. Do mého osobního balíčku náleží všeobecně citovaná publikace novozélandského historika Christophera Clarka *Náměsíčníci: Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce* [Praha: BB/art, 2014]. Objemná kniha nevzbuzuje žádné kontroverze, jeví se politicky korektní, a to zejména proto, že za vypuknutí války jsou podle autora odpovědní všichni evropští politici. Kromě těch německých selhali taktéž politici srbské, rakousko-uherské, francouzské i ruské. Určitá časová nevýhoda knihy spočívá v tom, že se v ní autor nevydává za srpen 1914. A tak se tu například neobjevuje porušení neutrality Belgie a válečné zločiny německých vojsk, jakož ani použití bojových plynů v roce 1915 u města Ypres. Ovšem nejruznějších brutalit a neuvěřitelných zločinů se v té době vyskytovalo daleko více.

Za přečtení v tomto ohledu rozhodně stojí zajímavá publikace z nedávné doby, pojednávající o expanzi násilí v souvislosti s probíranou válečnou katastrofou. Na zrod masového násilí, destrukce a vyhlazování totiž výstižně poukázal Adam Kramer v textu *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in First World War* [Oxford: Oxford University Press, 2007]. Autor se v něm nezabýval pouze průběhem válečných událostí, nýbrž i stavem myslí aktérů. Upozornil rovněž na záměrný kulturní vandalismus, dále na vyhánění obyvatel z domovů v dosahu fronty, konečně pak na vyvražďování statisíců lidí z „nevhodných“ etnik.

Ovšem na první místo si do svého soupisu četby samozřejmě řadím mimořádně zdařilé studie tohoto čísla *Historické sociologie*, věnované událostem první světové války. Doufám, že si rovněž případní čtenáři našeho minibloku „Ozvěny Velké války“ zvolí pro studium i zamyšlení právě tyto podnětné texty osvědčených autorů. Za pozornost však stojí také další publikační položky, včetně rozhovoru s renomovaným polským historikem a sociologem Marcinem Kulou. Rozsáhlý úvodní text v angličtině *Goals and Behaviour* pochází z tvůrčí dílny sociálního antropologa Milana Stuchlíka (1932–1980), který v sedmdesátých letech, nejprve na univerzitě v Cambridge a především později v Belfastu, vypracoval vědeckou teorii takzvaných lidových modelů. Mimořádně – touto teorií se dnes při antropologických výzkumech řídí stále více badatelů. Ještě dodávám, že tento autorův zásadní text je publikován díky péči Jaroslavy Stuchlíkové.

V první části tohoto editoria se po obzoru jednoho z mnoha možných, industriálně sněných českomoravských světů sunuly stínové siluety dopravních a výletních lodí. Na závěr všech prezentovaných úvah a zejména na pozadí technologických hrůz moderních válek však raději vyslovme poněkud archaické, ba přímo romantické přání: zachytit ten správný vítr do plachet. Naším věrným odběratelům i všem nově příchozím jsme připravili obvyklý čtenářský zážitek nejen s „papírovým“ časopisem *Historická sociologie*, nýbrž také prostřednictvím jeho webových stránek. Ty si lze ostatně pohodově zpřítomnit též pomocí „chytrého“ mobilního telefonu. Výběr média přitom záleží na momentální situaci, aktuální náladě nebo osobním vkusu, jak je komu libo.

Bohuslav Šalanda